

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І. МЕЧНИКОВА

ЯНОВ ДМИТРО МИРОНОВИЧ

УДК 94(478+498.3+560):737.1:336.74"1381/1691"(043.3)

**ОБИГ МОНЕТ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
У КАРПАТО-ДНІСТРОВСЬКОМУ РЕГІОНІ (1381-1691 рр.)**

07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Одеса – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Дзиговський Олександр Миколайович,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,
професор кафедри археології та етнології України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Чучко Михайло Костянтинович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри історії стародавнього світу,
середніх віків та музеєзнавства;

кандидат історичних наук, доцент
Бакалець Олексій Андрійович,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
доцент кафедри історії, правознавства та методики
навчання.

Захист відбудеться “15” травня 2019 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, ауд. 9).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розісланий “9” квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

Н.О. Петрова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Важливим аспектом історії Південно-Східної Європи в епоху Середньовіччя та раннього Нового часу є включення цього регіону в орбіту впливу Османської імперії. Однією зі складових даної проблеми є обіг османських монет на вказаних землях. У контексті дослідження відносин між Османською імперією та Дунайськими князівствами актуальним залишається питання про те, чи було надходження османських монет на цій території одним з проявів османської експансії, або ж воно було зумовлено ринковими факторами.

Період історії Карпато-Дністровського регіону, який досліджується, яскраво ілюструє особливості османської політики у Південно-Східній Європі, оскільки, починаючи з кінця XV ст., тут проходив кордон між землями, що безпосередньо увійшли до складу імперії та володіннями васального Молдавського князівства. Отже, вивчення грошового обігу у даному регіоні забезпечить дослідникам більш детальне уявлення про політико-правове становище та економічний розвиток залежних від Османської імперії держав.

Крім того, знахідки монет є основним джерелом з історії грошового обігу, який є важливою складовою соціально-економічної історії. Так, зокрема, вони ілюструють рівень розвитку товарно-грошових відносин та забезпечення населення грошовою масою, вплив економічної кризи (інфляційні та дефляційні процеси), забезпечення ринків дорогоцінними металами, обсяги торгівлі (транзитної, внутрішньої та зовнішньої) тощо. Таким чином, виявлення ролі, яку відігравали османські монети в обігу Карпато-Дністровського регіону починаючи з кінця XIV ст. і завершуючи кінцем XVII ст., допоможе більш глибоко зрозуміти особливості історичного розвитку цих земель у зазначений час.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках науково-дослідних тем кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова: «Дослідження давньої історії Північно-Західного Причорномор'я: міждисциплінарний підхід» 2012-2016 рр. (номер державної реєстрації 0112U005265) та «Реконструкція культурно-історичних процесів у палеогеографічному просторі Північно-Західного Причорномор'я (25 тис. р. до н.е. – IV ст. н.е.)» 2017-2021 рр. (номер державної реєстрації 0117U003186).

Мета дослідження полягає у розгляді обігу османських монет, карбованих з 1381 по 1691 рр., в контексті історичного розвитку Карпато-Дністровського регіону в зазначений час. Для досягнення мети вирішуються наступні **завдання**:

- проаналізувати історіографію, джерельну базу та методологію дослідження;
- розглянути появу ранніх османських монет у Карпато-Дністровських землях в контексті торговельних відносин з Малою Азією та Кримом;
- з'ясувати, наскільки завоювання османами Білгорода та Кілії в 1484 р. позначилося на обігу османських монет у Карпато-Дністровському регіоні;
- простежити, як османсько-молдавські відносини позначалися на надходженні османських монет до Молдавського князівства;

- виявити основні економічні та політичні фактори, які визначали становище османських монет в обігу у Карпато-Дністровському регіоні у порівнянні з локальними монетами та монетами з інших держав;

- охарактеризувати особливості обігу мідних османських монет в Аккермані наприкінці XV та протягом XVI ст. як свідчення економічного розвитку міста;

- розглянути основні чинники, які зумовили погіршення економічного становища та грошову кризу в Османській імперії та прояви цих процесів у Карпато-Дністровському регіоні;

- з'ясувати, якою мірою розширення системи османських номіналів у XVI – XVII ст. позначилося на обігу у регіоні, що досліджується;

- визначити, як монетна реформа, проведена в Османській імперії наприкінці XVII ст., вплинула на грошовий обіг у Карпато-Дністровських землях.

Об'єкт дослідження становлять монети Османської імперії, карбовані з 1381 до 1691 р.

Предметом дослідження є обіг османських монет у Карпато-Дністровському регіоні в зазначений період.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використані методи історичного дослідження – історико-генетичний, історико-порівняльний та історико-типологічний, які, у свою чергу, ґрунтуються на методах загальнонаукового дослідження: аналізу і синтезу, дедукції та індукції та ін.

Застосування історико-генетичного методу дозволило послідовно розглянути властивості, функції та еволюцію грошового обігу на території Карпато-Дністровського регіону впродовж усього періоду, який досліджується, та ролі в ньому османських монет, а також розвиток османської монетної системи від її зародження до появи машинного карбування.

За допомогою історико-порівняльного методу вдалося виявити основні спільні та відмінні риси в обігу османських монет у двох зонах, на які був поділений Карпато-Дністровський регіон з 1484 р. – у Молдавському князівстві та на території, підпорядкованій османській адміністрації.

Історико-типологічний метод дозволив розділити обіг османських монет на три різні категорії, розвиток кожної з яких проходив за власними закономірностями. Перша категорія – рівень дрібних повсякденних розрахунків, які забезпечувалися мідними монетами (мангирами), друга – регіональний рівень, який був головною складовою структури обігу та забезпечувався срібними номіналами (головним чином акче), третя – міжнародні торговельні операції, які забезпечувалися золотими монетами, хоча часто акче було провідною монетою у всіх трьох категоріях.

Серед нумізматичних методів використовувався метод типологічного аналізу, за допомогою якого вдалося визначити хронологію декількох недатованих типів мангирів Мехмеда II, та метод топографування, який дозволив виявити певні закономірності розподілу одиничних знахідок монет та скарбів. Для обробки кількісних показників з топографії знахідок монет був використаний статистичний метод.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1381 до 1691 р. Нижня хронологічна межа (липень-серпень 1381 р.) позначає час початку карбування третього типу акче та мангирів Мурада I (1362-1389 рр.), які виявилися

найранішими османськими монетами, знайденими у Карпато-Дністровському регіоні. Верхня межа (листопад 1691 р.) відповідає даті завершення карбування мідних мангирів нового зразка на початку правління Ахмеда II (1691-1695 рр.), коли ці монети фактично втратили всю свою номінальну вартість. У цей період відбувався перехід від ручного до машинного карбування, який докорінно змінив грошову систему Османської імперії.

Територіальні межі дослідження охоплюють землі, обмежені з заходу Карпатськими горами, з півдня – річками Мілков, Путна, Сирет та Дунай (включаючи Кілійське гирло), з південного сходу – Чорним морем, зі сходу – річкою Дністер, з півночі – річками Дністер та Черемош. Ця територія відповідає кордонам Молдавського князівства до захоплення османами Кілії та Білгорода в 1484 р. На сьогодні до цього регіону входять так звані західна Молдова (або румунська чи Запрутська Молдова), Республіка Молдова (окрім Автономного територіального утворення Придністров'я), Чернівецька та південна частина Одеської області України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше:

- виявлено та ідентифіковано 838 знахідок османських монет з різних колекцій, карбованих у межах хронологічних рамок дослідження;
- складена топографія знахідок османських монет на території Буджака;
- запропоновано датування дев'яти типів османських мангирів;
- скориговано датування мангирів типу «Тіш Айяд» періодом з 1520 до 1595 р., замість прийнятого раніше датування 1505-1595 рр.;
- виявлені найраніші османські монети зі знахідок у Карпато-Дністровському регіоні та встановлено їхнє датування періодом з 1381 до 1389 р.;
- проаналізований обіг мідних монет (мангирів) в Білгороді-Аккермані;
- проведено порівняння між обігом османських монет у Молдавському князівстві та на території, підпорядкованій османській адміністрації; з'ясовані фактори, які зумовлювали спільні та відмінні риси у цих регіонах;

набуло подальшого розвитку:

- вивчення торговельних відносин між Османською імперією та Карпато-Дністровськими землями на підставі аналізу монетних знахідок;
- дослідження проявів економічної кризи кінця XVI – XVII ст. у грошовому обігу Османської імперії та Молдавського князівства;
- з'ясування впливу співвідношення вартості золото/срібло, дефіциту торговельного балансу та «Революції цін» на забезпечення ринку Карпато-Дністровського регіону дорогоцінними металами.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і фактичний матеріал роботи можуть бути використані при подальших публікаціях нових знахідок монет та при написанні наукових праць, присвячених дослідженню грошового обігу в Карпато-Дністровських землях та суміжних регіонах, а також при розробці навчальних посібників та лекційних курсів.

Особистий внесок здобувача. Усі результати, що наведені в підсумовуючих частинах дисертації, отримані самостійно. У працях, опублікованих у співавторстві, автору належить наступне: у співавторстві з А. Добролюбським – ідентифікація

монет та написання частини про їхній обіг (70%), з А. Кривенко – частина про обіг монет Кілікійської Вірменії (50%), з Г. Богуславським (3 публікації) – ідентифікація монет та написання частини про їхній обіг (по 50%), з І. Бруяко, Т. Кокоржицькою, І. Корпусовою – ідентифікація османських монет та частина про особливості їхнього карбування (20%).

Апробація результатів дисертації провадилася на засіданнях кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, а також на XIV, XV, XVI та XVII симпозиумах з нумізматики (Кишинів, 2013, 2015, 2016, 2017 рр.), X та XI читаннях пам'яті професора П.Й. Каришковського (Одеса, 2013, 2016 рр.), IV та V міжнародних науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» (Переяслав-Хмельницький, 2016 р., Меджибіж, 2018 р.), міжнародній науковій конференції «Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи», присвяченій 25-річчю кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Одеса, 2018 р.).

Публікації. За результатами роботи над дисертацією опубліковано 18 наукових статей, з яких 4 статті опубліковані у фахових виданнях, затверджених ДАК України, 1 стаття – у зарубіжному журналі, індексованому базою даних Scopus, 1 стаття – у зарубіжному фаховому виданні, 10 публікацій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та 2 публікації, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження.

Структура дисертації складається з анотації, вступу, чотирьох розділів (дванадцяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та чотирьох додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 285 сторінок комп'ютерного тексту, обсяг основного тексту – 171 сторінку. Список використаних джерел вміщує 262 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт і предмет дослідження та його хронологічні рамки, формулюються мета та завдання, розкриваються методи дослідження, наукова новизна, практичне значення та апробація одержаних результатів.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** надається характеристика літературній і джерельній базі дослідження та аналізуються теоретико-методологічні основи і методи дослідження.

У першому підрозділі *«Історіографія проблеми»* розглядається стан дослідження проблеми обігу османських монет у Карпато-Дністровському регіоні. Виділяються три етапи дослідження. Публікації першого етапу, який відповідає кінцю XIX – початку XX ст., обмежувалися лише введенням монетних знахідок до наукового обігу, причому в багатьох випадках без вказівки такого важливого показника як атрибуція монетного двору.

На другому етапі, який припадає на кінець 50-х – початок 90-х рр. XX ст., окрім простої публікації монетних знахідок, розпочався їхній аналіз у контексті дослідження грошового обігу в Карпато-Дністровських землях. Особливий внесок у

вивчення цієї проблеми був зроблений молдавським дослідником А. Нудельманом, завдяки якому була значно розширена топографія відомих знахідок (хоча він припускався деяких помилок при ідентифікації монет), яка стала основою для подальших досліджень.

Третій етап, що триває з початку 90-х рр. ХХ ст. і до сьогодні, характеризується найвищим рівнем розвитку досліджень обігу османських монет у Карпато-Дністров'ї, який відбувся завдяки напрацюванням румунських (Є. Ніколае, А. Вилку, Б. Мурджеску), молдавських (А. Болдуряну, А. Кривенко) та українських (О. Огуй, А. Бойко-Гагарін, Р. Ісламов) дослідників. Найбільший внесок був зроблений Є. Ніколае та А. Болдуряну, серед основних досягнень яких можна назвати уточнення ідентифікації раніше опублікованих монет, введення до наукового обігу нових знахідок, розробка періодизації надходження османських монет до Молдавського князівства, виділення декількох хронологічних горизонтів їхньої тезаврації та визначення, якою мірою різні монетні зони Османської імперії були представлені в обігу у Молдавському князівстві.

Окрім аналізу проблеми обігу османських монет у Карпато-Дністровських землях, наводиться стислий огляд загальних проблем османської нумізматики, які вивчалися дослідниками з Туреччини (Х. Сахілліоглу, Ш. Памук, Дж. Кафадар, Б. Тезджан, Ш. Пфайффер-Таш, Н. Кабакларли), Австрії (Н. Шиндель), Болгарії (К. Крастєв), Сербії (С. Сречкович) та Румунії (Є. Ніколае).

У другому підрозділі *«Джерельна база дослідження»* робиться огляд нумізматичних та письмових джерел, які свідчать про обіг османських монет у Карпато-Дністровському регіоні. Нумізматичні джерела представлені знахідками 10329 монет (не враховуючи 838 монет, вперше введених до наукового обігу автором). Як джерело для вивчення грошового обігу більше значення мають скарби, ніж одиничні знахідки, оскільки саме скарби є відображенням обігу на момент їхнього приховання. Письмові джерела поділяються на такі категорії, як актові та нарративні джерела. У них містяться свідчення, які назви монетно-лічильних одиниць використовувалися для позначення османських монет, якими монетами виплачувалися податкові збори, яким був рівень розвитку товарно-грошових відносин серед ногайських кочовиків.

У третьому підрозділі *«Теоретико-методологічні засади та методи дослідження»* вказується, що дисертаційне дослідження ґрунтується на сукупності принципів, в основі яких лежить т. зв. кількісна теорія грошей. Попри критику багатьох положень цієї теорії, вона і зараз залишається провідною у більшості досліджень грошового обігу епохи Середньовіччя та раннього Нового часу. Відзначається, що дослідники обігу османських монет зробили внесок у розробку ряду теоретико-методологічних засад, які можна застосовувати і при вивченні інших монет. Розглядаються основні методи, застосовані в ході дослідження – історичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний), нумізматичні (типологічного аналізу та топографування) та статистичний методи.

У другому розділі *«Поява османських монет у Карпато-Дністровському регіоні та їхня роль у місцевому обігу в 1381-1484 рр.»* надається характеристика передумов та обставинам потрапляння перших османських монет до регіону, що

досліджується, та їхньої ролі у місцевому обігу в порівнянні з місцевими золотоординськими та молдавськими монетами.

У першому підрозділі *«Становлення османської монетної системи»* робиться короткий огляд виникнення Османської держави та грошового обігу на цій території на початку XIV ст. Також розглядається дискусія щодо питання, коли з'явилися перші османські монети. Крім того, аналізується розвиток системи османських номіналів, зокрема поява акче, мангирів та алтунів, їхня етимологія, типологія та походження вагового стандарту. Особлива увага надається хронології типів монет Мурада I (1362-1389 pp.) та Мехмеда II (1444-1446, 1451-1481 pp.), оскільки вона важлива для з'ясування того, коли османські монети вперше потрапили до Карпато-Дністров'я та коли вони стали брати тут участь у грошовому обігу. Доводиться, що перші акче та мангири, які потрапили до регіону, що вивчається, датуються 1381-1389 pp. З метою встановлення періодів карбування недатованих типів мангирів Мехмеда II з'ясовуються їхні взаємозв'язки із типами акче та мангирів, які містять дату (вона позначає не рік, а початок періоду, коли здійснювалося карбування цього типу). Спираючись на типологічний аналіз, знахідки мангирів Мехмеда II з Білгорода-Дністровського поділяються на п'ять хронологічних періодів.

У другому підрозділі *«Надходження монет з Малої Азії до Пруто-Дністровського межиріччя в XIII – XIV ст.»* з'ясовується час, коли монети різних держав Малої Азії потрапляли до східної частини Карпато-Дністровських земель – Пруто-Дністровського межиріччя, та обставини, що сприяли цьому процесу, який передував появі перших османських монет у регіоні, що досліджується. Знахідки цих монет свідчать про інтенсивний розвиток чорноморської торгівлі, домінуючу роль в якій відігравали генуезькі купці. Розглядається роль Криму як посередника між Малою Азією та Пруто-Дністровським межиріччям у торговельних зв'язках та надходженні монет. Також відзначається, що більшість малоазійських монет датуються 50-60-ми pp. XIV ст., що співпадає з періодом інтенсивного розвитку міських центрів Пруто-Дністровського межиріччя та товарно-грошових відносин, що відобразилося у появі відносно масових випусків локальних мідних монет.

У третьому підрозділі *«Початковий етап надходження османських монет до Карпато-Дністровських земель в останній чверті XIV – наприкінці XV ст.»* робиться огляд нечисленних знахідок ранніх османських монет кінця XIV – початку XV ст. у Карпато-Дністровському регіоні та суміжних землях. Розглядаються контрамарки, присутні на деяких з цих монет та дискусія щодо їхнього походження. Також аналізуються шляхи надходження османських монет до регіону, який досліджується, та з'ясовується вплив торговельного договору 1456 р. та османсько-молдавського конфлікту 1470-1486/87 pp. на інтенсивність надходження османських монет.

Особлива увага надається проблемі участі мангирів Мехмеда II в обігу у Білгороді. У цьому контексті з'ясовуються питання про те, чи позначився т. зв. злитковий голод, який в цей період гостро відчувався в європейських країнах, на грошовому обігу у Карпато-Дністров'ї та чи міг він змінити функції місцевих дрібних грошей. Крім того, робиться стислий огляд випусків молдавських мідних монет, карбування яких, як виявилось, було лише тимчасовою мірою для подолання

нестачі срібла. Воно було припинене ще до того, як основна маса мангирів Мехмеда II потрапила до Білгорода.

Третій розділ «Обіг османських монет у Карпато-Дністров'ї в 1484-1584/1586 рр.» присвячений періоду, коли османські монети займали одну з головних ролей в обігу у цьому регіоні.

У першому підрозділі *«Розвиток монетної системи Османської імперії»* розглядаються зміни вагового стандарту акче (т. зв. корекції монети), які протягом цього періоду проводилися лише два рази. Починаючи з правління Баязіда II (1481-1512 рр.) з'являється традиція використання на монетах не дати чергового випуску, а лише дати сходження султана на престол, що ускладнило визначення хронології типів. Втім, дослідники змогли визначити абсолютну хронологію типів акче, карбованих за правління Баязіда II, Селіма I (1512-1520 рр.) та Сулеймана I (1520-1566 рр.). Також відзначається подальше розширення системи номіналів османських монет. Так, внаслідок приєднання нових територій, які раніше належали державам Сефевідів та Мамлюків, було адаптовано локальні монетні системи, внаслідок чого в Османській імперії з'явилися нові срібні номінали – дирхем або шахі, медіні та ін. Втім, на цьому етапі вони все ще залишалися локальними грошовими одиницями, які не карбувалися у центральних та західних володіннях Османської імперії.

У другому підрозділі *«Посилення ролі османських монет на ринку Молдавського князівства»* простежується обіг османських монет у цьому регіоні в умовах зростання залежності Молдавського князівства від Османської імперії. Надається характеристика горизонтам тезаврації османських монет та імовірним причинам їхнього утворення, серед яких вказуються військові кампанії, які проходили на території Молдавського князівства, зокрема похід волоського господаря Раду Великого у 1507 р., похід Сулеймана I у 1538 р., татарські набіги та посилення османського впливу у 1564-1568 рр. та молдавсько-османська війна 1574 р. Простежується поступове зростання надходження османських монет до Молдавського князівства впродовж вказаного періоду (за виключенням 1541-1555 рр.) та зростання османського впливу на молдавських господарів, що призвело до їхнього потрапляння у васальну залежність від Стамбулу. Відзначається особливість скарбів, молодшими монетами яких є акче Сулеймана I групи III (1555-1566 рр.), яка полягає у тому, що в їхньому складі, окрім османських акче, відсутні монети інших держав, на відміну від скарбів попереднього та наступного періодів. Проте можливо, що подібна особливість є результатом того, що ці скарби були досліджені не у повному складі. Найбільш інтенсивне надходження акче розпочалося в другій половині 60-х рр. XVI ст., що, вірогідно, було пов'язано зі спробами османських султанів запровадити монополію на головні експортні молдавські товари. Цей фактор, а також ряд інших чинників, міг спричинити масову тезаврацію османських акче, яка розпочалася саме в цей період.

Крім того, розглядається обіг у Молдавському князівстві золотих алтунів, мідних мангирів, а також імітацій та фальшивих монет, виготовлених за прототипами акче.

У третьому підрозділі *«Обіг османських монет на територіях, які були приєднані до Османської імперії в 1484-1538 рр.»* простежується розширення османських володінь у Карпато-Дністров'ї, починаючи з 1484 р. Вказується, що при

порівнянні обігу на цих територіях та у Молдавському князівстві слід враховувати той факт, що у першому випадку переважають одиничні знахідки, а у другому – скарби, що було зумовлено особливостями історичного розвитку обох частин Карпато-Дністровського регіону.

Відзначається особливість обігу османських монет в Аккермані, яка полягає у тому, що найбільш інтенсивним він був наприкінці XV – у першій половині XVI ст., що було зумовлено тим, що у другій половині XVI ст. місто поступово втрачало своє стратегічне та економічне значення внаслідок нових османських завоювань. Окрім того, саме в Аккермані був найбільш інтенсивним обіг мідних османських мангирів, що є додатковим свідченням жвавого економічного розвитку міста, одним з проявів якого було значне поширення роздрібної торгівлі, яка створювала потребу у дрібних грошах. Окрім Аккермана, розглядається поява османських монет в обігу інших земель, підпорядкованих османській адміністрації: у Нижньому Подунав'ї, Буджаку та околицях Бендер.

У четвертому розділі «Грошова криза в Османській імперії та її прояви у Карпато-Дністровських землях в 1584/1586-1691 рр.» розглядаються зміни, які відбулися в обігу у цьому регіоні у зв'язку з грошовою кризою та впливом європейських монет.

У першому підрозділі «Грошова криза в Османській імперії» відзначається погіршення економічного стану в Османській імперії наприкінці XVI ст., одним з проявів якого було знецінення акче, проведене у 1584-1586 рр., яке полягало у скороченні вагового стандарту акче з 0,681 до 0,384 г та зростанні офіційного курсу з 60 до 110 акче за 1 золотий дукат та з 40 до 65 акче за 1 срібний ріял гуруш. Виявлення причин та наслідків цього знецінення викликає розбіжності серед дослідників. Унаслідок нестачі срібла ваговий стандарт акче продовжував падати до кінця XVII ст. У 1688 р. він становив 0,188 г. Період з 1618 по 1640 рр. був найбільш нестабільним для акче, під час якого цей номінал стрімко знецінювався. Османський уряд намагався протидіяти цьому за допомогою т. зв. корекцій монети, які проводилися у 1624 та 1640 рр. За часів правління Сулеймана II (1687-1691 рр.) були проведені монетні реформи, які полягали у карбуванні мангирів та золт (нового крупного срібного номіналу) із застосуванням технологій машинного карбування.

У другому підрозділі «Скорочення надходження османських монет до Молдавського князівства» простежується вплив грошової кризи на обіг у цих землях. Розглядається останній масовий горизонт тезаврації османських монет, який датується кінцем XVI – початком XVII ст. Визначається особливість цього горизонту – поєднання у складі скарбів старих османських та угорських монет разом з новими монетами Речі Посполитої, Священної Римської імперії та інших європейських країн, внаслідок чого простежується помітний хронологічний проміжок між молодшою османською та молодшою європейською монетами. Крім того, на відміну від попередніх горизонтів тезаврації, у скарбах кінця XVI – початку XVII ст. з'являються золоті алтуни. Разом з тим, монети цього номіналу почали потрапляти до Молдавського князівства принаймні з другої половини XVI ст. Крім того, розглядається короткочасний обіг османських дирхемів або шахі, який, вірогідно, розпочався між 1578 та 1584-1586 рр. та тривав до їхньої заборони в європейських володіннях Османської імперії у 1590 р.

У XVII ст. османські монети практично зникають з обігу в Молдавському князівстві, що було зумовлене перш за все економічними факторами, а саме масовим напливом європейських монет, серед яких були присутні як срібні монети крупних та середніх номіналів, так і білонні монети дрібних номіналів. Дещо застаріла османська монетна система була неспроможна протистояти цьому напливу.

Монетні реформи Сулеймана II вплинули на відновлення надходження османських монет до Молдавського князівства, про що свідчать знахідки мангирів нового зразка на цій території. Однак повноцінне відновлення присутності османських монет в обігу у цьому регіоні відбулося вже на початку XVIII ст.

У третьому підрозділі «*Обіг османських монет на землях, підпорядкованих османській адміністрації, в період грошової кризи*» висловлюється теза про те, що надходження акче до цього регіону після 1584-1586 рр. не було скорочене, як у випадку з Молдавським князівством. Причому в османських володіннях Карпато-Дністров'я (за винятком Аккермана) кількість знахідок османських монет кінця XVI – XVII ст. навіть зростає у порівнянні із попереднім періодом, що було зумовлене тим, що протягом цього часу відбулося посилення стратегічного значення цих територій для Османської імперії, а також помітне збільшення чисельності татарських та ногайських кочівників, які були важливою складовою місцевого населення. Окрім цього, наявність таких категорій населення, які отримували зарплатню з османської казни (чиновників, військових тощо), було важливим фактором того, що османські монети продовжували надходити до цих земель і не були витіснені європейськими монетами, на відміну від Молдавського князівства, хоча знахідки останніх також добре відомі на цих територіях. Окрім акче, у місцевому обігу були поширені інші османські срібні номінали, такі як медіні/гюмюши, медіні/пара, онлуки та бешлики.

ВИСНОВКИ

Основні результати дисертаційного дослідження викладені у висновках, які зводяться до наступних положень.

Найранішими османськими монетами, знайденими у Карпато-Дністров'ї, були акче та мангир Мурада I, карбовані між 1381 та 1389 рр. Їхній появі передувало надходження до цього регіону монет інших держав Малої Азії, більшість з яких були мідними. Було з'ясовано, що вони могли брати обмежену участь у місцевому грошовому обігу, поряд із золотоординськими пулами. Подібний висновок був зроблений і стосовно ранніх османських мідних монет (мангирів), карбованих наприкінці XIV – на початку XV ст. Разом з тим, судячи з кількості відомих знахідок, як ранні османські монети, так і монети з інших країн Малої Азії не впливали суттєво на грошовий обіг у Карпато-Дністровських землях. Їхні знахідки свідчать про торговельні контакти регіону, що досліджується, із Малою Азією, а також з Кримом (судячи з контрамарок, відомих на деяких з цих монет).

Із середини XV ст. відзначається посилене надходження османських акче та мангирів до Карпато-Дністровського регіону, чому сприяло укладання молдавсько-османського договору 1456 р., який містив положення і про торгівлю молдавських купців в Османській імперії. Воно було перервано під час османсько-молдавського

конфлікту у 1470-1486/87 рр. Таким чином, османська військова експансія у даному випадку не сприяла, а навпаки перешкоджала надходженню османських монет до Молдавського князівства, внаслідок встановлення ембарго на торгівлю в цьому напрямку.

Типологічний аналіз мангирів Мехмеда II, знайдених у Білгороді-Дністровському, продемонстрував, що більшість із них карбувалася в 50-60-х рр. XV ст. Відповідно був зроблений висновок, що вони потрапляли до міста ще до його завоювання Баязідом II у 1484 р., однак навряд чи брали тут участь у грошовому обігу, оскільки на цей час локальні випуски мідних монет вже не були присутні в обігу. Їхнє карбування було припинено ще в 30-40-х рр. XV ст.

Обіг османських монет у Молдавському князівстві та у тій частині Карпато-Дністровського регіону, яка увійшла до складу Османської імперії, відрізнявся, хоча і мав деякі спільні риси, які були особливо помітні до знецінення акче 1584-1586 рр. Перші османські володіння з'явилися у цьому регіоні внаслідок завоювання Білгорода та Кілії у 1484 р., та продовжували розширюватися впродовж XVI – XVII ст.

Решта Карпато-Дністровських земель залишилася у складі Молдавського князівства, яке поступово потрапило у васальну залежність до Османської імперії. На молдавському ринку з кінця XV ст. османські монети зайняли позицію однієї з домінуючих грошових одиниць, поряд із угорськими та польсько-литовськими монетами. Це домінування іноземних монет призвело до припинення карбування молдавськими господарями власних монет з 1527 р., яке згодом відновлювалося лише на короткі періоди. Це явище було зумовлене суто економічними факторами, оскільки османи не чинили перешкод у карбуванні молдавської монети.

Основним джерелом надходження османських монет до Молдавського князівства в цей час була торгівля: купці з Османської імперії використовували акче у розрахунках із місцевим населенням за товари (овець, велику рогату худобу, зерно, мед тощо), які вивозили, головним чином, до Стамбулу. Натомість у транзитній торгівлі Османської імперії з Польським королівством та іншими європейськими країнами, яка проходила через територію Молдавського князівства, османські монети навряд чи брали активну участь (за виключенням золотих алтунів), оскільки в регіонах, які межували з Молдавським князівством на півночі, їхні знахідки відомі у невеликій кількості. Іншими джерелами надходження османських монет були митні збори, а також кампанії, в яких брали участь османські та кримські війська.

У ході дослідження вдалося встановити, що масова тезаврація османських акче розпочалася лише у 60-70 рр. XVI ст., з уваги на те, що скарби, в яких молодшими монетами є акче Сулеймана I групи III (1555-1566 рр.), були, вірогідно, утворені приблизно у той же час, що і скарби, в яких молодшими монетами є акче наступного султана Селіма II (1566-1574 рр.). Серед причин цієї тезаврації вказуються запровадження османської монополії на експорт молдавських товарів, поступове розширення сфери використання грошей та надходження менш якісних угорських (імперських) денаріїв з Трансильванії.

Крім того, було з'ясовано, що обіг османських монет у Білгороді-Аккермані, на відміну від Молдавського князівства, був найінтенсивнішим наприкінці XV – в

першій половині XVI ст., що було, імовірно, пов'язано з тим, що впродовж XVI ст., внаслідок нових османських завоювань, місто поступово втрачало своє стратегічне та економічне значення. Ще однією особливістю історії Аккермана цього часу був активний обіг мідних мангирів, тоді як на території Молдавського князівства знахідки мангирів практично невідомі, що свідчить про те, що місцевий ринок так і не було інтегровано до ринку Османської імперії. Це додатково відображає особливе становище Молдавського князівства – попри васальну залежність, воно так і не було включене до османської адміністративно-територіальної системи.

Склад скарбів, знайдених на території Молдавського князівства, які датуються кінцем XVI ст. – початком XVII ст., продемонстрував, що знецінення 1584-1586 рр. викликало масову тезаврацію старих османських акче, що є підтвердженням закону Коперніка-Грешема. Що стосується акче, карбованих після знецінення, то їхні знахідки у Молдавському князівстві є досить рідкими. Найімовірніше, вони були практично повністю витіснені європейськими монетами, і їхня роль в обігу була незначною. Разом з тим варто зазначити, що наприкінці XVI та протягом всього XVII ст. молдавські господарі, за деякими винятками, залишалися васалами Османської імперії (хоча в той же час на їхню політику позначався сильний вплив імперії Габсбургів, Речі Посполитої та Московського царства). Відповідно, практично повне зникнення османських акче з обігу Молдавського князівства було скоріше обумовлене не політичними, а економічними факторами.

Натомість до території, підпорядкованій османській адміністрації, надходження акче не припинилося після 1584-1586 рр., а у Нижньому Подунав'ї та Буджаку навіть відчутно посилювалося (що було пов'язано з поступовим заселенням цього регіону). Воно значно скоротилося лише в середині XVII ст., разом із різким скороченням обсягів карбування цього номіналу на османських монетних дворах (хоча вони ще впродовж деякого часу залишалися в обігу). На зміну акче у другій половині XVII ст. прийшли медіні або пара, карбовані в Єгипті, вміст срібла в яких був дещо нижчим, що спричинило поступове витіснення акче з обігу.

Відзначено, що надходження срібних європейських монет крупних та середніх номіналів до Карпато-Дністровського регіону відбувалося завдяки тому, що в Османській імперії не існувало власного номіналу таких категорій, за винятком дирхемів, онлуків та бешликів, обіг яких був короткочасним. Натомість, масове надходження знецінених європейських білонних монет дрібних номіналів було можливим завдяки тому, що до кінця XVII ст. в османів була відсутня власна кредитна монета, яка могла б протистояти цьому напливу. Крім того, для надходження срібних монет з Європи до Османської імперії сприятливими були такі фактори, як дефіцит торговельного балансу та різниця у співвідношенні вартості золото/срібло.

Також було зроблено висновок, що хоча масове надходження європейських монет позначилося на всіх територіях Карпато-Дністровського регіону, проте в османських володіннях вони не змогли витіснити акче з обігу, як це відбулося у Молдавському князівстві.

Монетні знахідки з Карпато-Дністров'я продемонстрували те, що масове надходження османських монет до цього регіону було відновлене наприкінці XVII ст., на цей раз у вигляді мідних мангирів машинного карбування. Однак

повноцінне відновлення домінуючого положення османських монет у місцевому обігу відбулося лише на початку XVIII ст., завдяки появі нової розгалуженої системи османських номіналів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях

1. Добролюбський А.О. Знахідки монет другої половини XIV – початку XIX ст. на території Ізмаїла (за матеріалами колекції Ізмаїльського історико-краєзнавчого музею Придунав'я) / А.О. Добролюбський, Д.М. Янов // Записки історичного факультету. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2013. – Вип. 24. – С. 153-163.
2. Янов Д.М. Історія дослідження обігу османських монет на території Пруто-Дністровського межиріччя / Д.М. Янов // Записки історичного факультету. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2015. – Вип. 26. – С. 216-232.
3. Кривенко А.В. Монеты Киликийской Армении и Трапезундской империи на территории Прутско-Днестровского междуречья / А.В. Кривенко, Д.М. Янов // *Stratum plus*. – 2015. – № 6. Артефакты власти. – С. 181-186. (*Наукометричне видання*).
4. Янов Д.М. Срібні та золоті ісламські монети в колекції Білгород-Дністровського краєзнавчого музею / Д.М. Янов // *Археологія*. – 2016. – № 1 – С. 89-96.
5. Янов Д. Османські дирхеми, онлики та бешлики у колекції Одеського археологічного музею / Д. Янов // *Емінак : науковий щоквартальник*. – 2016. – № 3 (15) (липень-вересень). – Т. 1. – С. 11-15. (*Наукометричне видання*).
6. Yanov D. Ottoman petty coinage in pre-Ottoman Belgorod, late 14th c. – 1484 / D. Yanov // *Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice*. – București : Editura «Oscar Print», 2017. – № 3 (2017). – P. 345-379.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Богуславский Г.С. Акче Османской империи последней четверти XV – первой четверти XVII вв. (из новейших находок Белгород-Тирской экспедиции) / Г.С. Богуславский, Д.М. Янов // *Древнее Причерноморье*. – Одесса : ФЛП «А.С. Фридман», 2013. – Вып. X. – С. 55-68.
8. Богуславский Г. Медные монеты Османской империи (из новейших находок Белгород-Тирской экспедиции) / Г. Богуславский, Д. Янов // *Al XIV-lea simpozion de numismatică. Dedicat aniversării a 20-a a leului moldovenesc : progr. și rez. comunic., 25-29 septembrie 2013*. – Chișinău : Tipogr. «Bons Offices», 2013. – P. 40-41.
9. Янов Д. Обіг монет Османської імперії та Кримського ханства в Аккермані з середини XV до кінця XVII ст. / Д. Янов // *Матеріали 69-ї звітної студентської наукової конференції ОНУ імені І.І. Мечникова. Секція : історичні науки*. 25-26 квітня 2013 р., Одеса. – Одеса, 2013. – С. 20-22.
10. Boguslavskiy G. The Oriental coins of 13th – 18th c. from the latest findings of Belgorod-Tyra's expedition / G. Boguslavskiy, D. Yanov // *Al XV-lea simpozion de numismatică : progr. și rez. comunic., 29-30 octombrie 2015*. – Chișinău : Tipogr. «Bons Offices», 2015. – P. 19-21.

11. Янов Д.М. Новые данные о находках монет в Одесской области / Д.М. Янов // Стародавнє Причорномор'я. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016. – Вип. XI. – С. 576-585.

12. Янов Д.М. Нові дані про східні монети в колекції Одеського історико-краєзнавчого музею / Д.М. Янов // Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки : тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 червня 2016 р. – Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 52-53.

13. Yanov D. Ottoman copper coins of Mehmed II in the circulation of Belgorod / D. Yanov // Al XVI-lea simpozion de numismatică : progr. și rez. comunic., 22-23 septembrie 2016. – Chișinău : Tipogr. «Bons Offices», 2016. – P. 38-40.

14. Yanov D. The 16th-century coin deposit from the collection of Vylcove Local Lore Museum / D. Yanov // Al XVII-lea simpozion de numismatică : progr. și rez. comunic., 4-6 octombrie 2017. – Chișinău : Tipogr. «Bons Offices», 2017. – P. 24-25.

15. Янов Д. Нові дані про знахідки османських монет у Буджаку / Д. Янов // Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки : тези доповідей V міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 червня 2018 р. – Меджибіж – Переяслав-Хмельницький – Кропивницький – Київ, 2018. – С. 90-92.

16. Янов Д.М. Окремі знахідки османських монет з колекції краєзнавчого музею м. Вилкове / Д.М. Янов // Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи : збірка наукових робіт, присвячена 25-річчю кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2018. – С. 242-247.

Публікації, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

17. Yanov D.M. Silver and gold Islamic coins in Bilhorod-Dnistrovskiy local lore museum collection / D.M. Yanov // Ukrainian Archaeology. Selected papers from Ukrainian Journal Arkheolohiia 2016. – Kyiv : Institute of Archaeology of NAS of Ukraine, 2017. – P. 75-80.

18. Бруяко И.В. Новые монетные находки из раскопок городища Каргал/Орловка 2010-2016 гг. / И.В. Бруяко, Т.Н. Кокоржицкая, Л.В. Носова, Д.М. Янов // Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея. – Одесса : Ирбис, 2017. – Вып. III. – С. 51-71.

АНОТАЦІЯ

Янов Д.М. Обіг монет Османської імперії у Карпато-Дністровському регіоні (1381-1691 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса, 2019.

У дисертації розглядається обіг османських монет, карбованих з 1381 по 1691 рр., в контексті історичного розвитку Карпато-Дністровського регіону в зазначений час. Становище османських монет у цьому регіоні визначалося такими факторами, як обсяг їхнього карбування, ступінь розвитку товарно-грошових

відносин, становище локальних та інших іноземних монет тощо. З'ясовуються спільні та відмінні риси в обігу османських монет у Молдавському князівстві та на території, яка була підпорядкована османській адміністрації. Також аналізується роль османських монет на різних рівнях грошового обігу – від дрібних повсякденних розрахунків до міжнародних торговельних операцій. Увага надається особливостям обігу мідних османських монет (мангирів), які раніше були найменш досліджені. Крім того, розглядається розвиток османської монетної системи від її зародження у першій половині XIV ст. до реформ Сулеймана II наприкінці XVII ст., зокрема пропонується датування для деяких типів.

Ключові слова: Карпато-Дністровський регіон, османська нумізматики, акче, мангир, історія грошового обігу, Молдавське князівство.

АННОТАЦИЯ

Янов Д.М. Обращение монет Османской империи в Карпато-Днестровском регионе (1381-1691 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Одесса, 2019.

В диссертации рассматривается обращение османских монет, чеканенных с 1381 по 1691 гг., в контексте исторического развития Карпато-Днестровского региона в указанное время. Положение османских монет в этом регионе определялось такими факторами, как объем их чеканки, степень развития товарно-денежных отношений, положение локальных и других иностранных монет и т.д. Выясняются общие и отличительные черты в обращении османских монет в Молдавском княжестве и на территории, которая была подчинена османской администрации. Также анализируется роль османских монет на разных уровнях денежного обращения – от мелких повседневных расчетов до международных торговых операций. Внимание уделяется особенностям обращения медных османских монет (мангыров), которые ранее были наименее исследованы. Кроме того, рассматривается развитие османской монетной системы от ее зарождения в первой половине XIV в. до реформ Сулеймана II в конце XVII в., в частности была предложена датировка для некоторых типов.

Ключевые слова: Карпато-Днестровский регион, османская нумизматика, акче, мангыр, история денежного обращения, Молдавское княжество.

SUMMARY

Yanov D.M. Circulation of coins of the Ottoman Empire in the Carpathian-Dniester area (1381-1691). – Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Historical Sciences degree on speciality 07.00.02 – world history. – Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, 2019.

The dissertation deals with the circulation of the Ottoman coins, issued from 1381 till 1691, in the context of historical development of the Carpathian-Dniester area during this period.

The first Ottoman coins to appear in the Carpathian-Dniester area belonged to the types of Murad I (1362-1389) dated to 1381-1389. Before appearing in this region, the

Ottoman coins were preceded by coins from the other states of Asia Minor. The majority of the early Ottoman coins entered the Carpathian-Dniester area were copper (mangirs). They could have probably been accepted as a circulating medium on the markets of the examined area, owing to their types being resembled the Golden Horde copper coins (puls) to which the local population was accustomed. However, their share in the local circulation was not significant at this stage.

Since the 1430s the silver Ottoman coins (akches) started to come to the fore because of their high silver content as well as the strengthening of the Ottoman influence in the Black Sea region. The Ottoman-Moldavian treaty of 1456 promoted the trade relations and consequently increased the influx of the Ottoman akches to the Carpathian-Dniester area. However, it was almost completely stopped during the conflict between the Ottoman Empire and the Principality of Moldavia in 1470-1486/1487.

The massive influx of the Ottoman akches to the Principality of Moldavia continued until the debasement of this currency in 1584-1586. However, the large hoarding of the akches began only since the mid-16th c., probably in the 1560-1570s. As a result of the debasement carried out by Murad III (1574-1595) in 1584-1586, the weight standard of akche was reduced from 0,683 to 0,384 g. Despite the silver content of akche remained high, the reduction of the weight standard led to the loss of public confidence in this currency. The debased akches appeared in the Principality of Moldavia drove out the old standard akches from circulation, the latter having been massively hoarded according to Copernicus-Gresham's law.

The finds of the Ottoman coins minted in the 17th c. (before the reforms of Suleyman II (1687-1691)) are quite rare in the territory of the Principality of Moldavia, both in the composition of hoards and among the single finds. With its weight standard being reduced in 1584-1586, akche was no longer a currency to be used for the international trade, so its sphere of circulation on the Moldavian market restricted only to the level of small daily transactions. However, even on this level the akches had a minimal role to play as the Moldavian market was flooded with the debased European currency, especially since the mid-17th c.

The Ottomans conquered Belgorod and Kilia in 1484. These cities together with their vicinities were incorporated to the Beylerbeylik of Rumeli, and later to the Silistra-Ochakov Eyaleti. During the 16th – 17th c. the Ottoman domains in the Carpathian-Dniester region further expanded. As these territories had a legal status different from those incorporated to the Principality of Moldavia, the circulation of the Ottoman coinage here somewhat differed as well. For instance, the finds of copper mangirs minted in the late 15th – 16th c. are well known in the territories incorporated to the Ottoman Empire, especially in Belgorod-Akkerman, in contrast to the Principality of Moldavia. This indicates that the Moldavian market can not be treated as a part of the internal market of the Ottoman Empire, despite the Ottoman influence in the Principality of Moldavia has been constantly increasing throughout the 16th c.

The conquest of Belgorod by the army of Bayezid II (1481-1512) in 1484 was proved to be well reflected in the coin finds, as the silver and copper coins of this sultan both predominate over all other Ottoman coins found in this city. The influx of the Ottoman coins to Akkerman has notably decreased since the mid-16th c., i.e. before the debasement of 1584-1586. This can be attributed to the loss of the city's role as an outpost

of the Ottoman military expansion as well as the decline of the transit trade via Akkerman connecting Central Europe with the Black Sea region.

The debasement carried out in 1584-1586 did not result in disappearance of the akches in the territory administrated by the Ottomans as in the case of the Principality of Moldavia. Moreover, in the Lower Danube area and Budjak the akches minted after 1584-1586 predominate over those minted before this date. This may be due to the growth of local Nogay and Tatar nomadic population as a result of several waves of migration to this region during the 16th – 17th c. that continued in the 18th c.

The examined finds from the Carpathian-Dniester area indicate that the massive influx of the Ottoman coins to this region was restored in the late 17th c., owing to the monetary reforms of Suleyman II.

Key words: Carpathian-Dniester area, Ottoman numismatics, akche, mangir, history of monetary circulation, Principality of Moldova.